

- ЛР** Радзивилівська летопись // Полное собрание русских летописей. – Л.: Наука, 1989. – Т. 38. – 178 с.
- ЛС-1** Суздальская летопись по Лаврентьевскому списку 1377 г. // Полное собрание русских летописей. – М.: Языки русской культуры, 1997. – Т. 1: Лаврентьевская летопись. – С. 289–488.
- Панд. Ант.** Пандект монаха Антиоха. По рукописи XI в., принадлежащей Воскресенскому монастырю / Под наблюд. О. М. Бодянского // Издания Общества истории и древностей российских. – М. – 1913. – 53 с.
- ПВЛ-1** Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку // Полное собрание русских летописей. – М.: Языки русской культуры, 1997. – Т. 1: Лаврентьевская летопись. – С. 1–286.
- СлЦСРЯ** Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым Отделением Имп. Академии наук: В 4 т. – СПб.: Типография Имп. АН, 1847. – Т. 4 (Р–Ижица). – 489 с.
- УспСкБГ** Анонимное Сказание о свв. кнн. Борисѣ и Глѣбѣ въ Успенской редакціи // Истор.-філол. відділ ВУАН. – 36. № 77: Комісія Давнього Письменства. – К., 1928. – Т. 1. – С. 115–137.
- ЧтБГ** Чтение о Борисе и Глебе, написанное Нестором в к. XI в., по сп. «Сильвестровского сборника» XIV в. // Сказания о святых Борисе и Глебе: Сильвестровский список XIV в. / Изд. И. И. Срезневский. – СПб., 1860. – С. 1–56.
- ЧудБГ** Сказание о чудесахъ свв. кнн. Бориса и Глѣба, присоединяемое къ анонимному Сказанію, въ Успенской редакціи // Истор.-філол. відділ ВУАН. – 36. № 77: Комісія Давнього Письменства. – К., 1928. – Т. 1. – С. 155–170.

Мовчун Л.В. (Київ, Україна)

**Римографічна спадщина І.І. Гурина
в контексті його лексикографічної праці**

*Стаття присвячена римографічній спадщині І. І. Гурина – фольклориста, педагога, лексикографа і громадського діяча ХХ ст. Він був співавтором «Словника українських рим», що засвідчив зародження римографії – нового напрямку в українській лексикографії. Нами вперше було описано хронологію укладених Гуриним словників рим одного автора (1969-1984), більша частина яких не була опублікована і зберігається в архівах. У статті також проаналізовано структуру цих словників, показано внесок І. І. Гурина в розвиток теорії і практики римографії. **Ключові слова:** лексикографія, словник рим, римографія, мегаструктура, макроструктура, мікроструктура.*

Статья посвящена рифмографическому наследию И. И. Гурина – фольклориста, педагога, лексикографа и общественного деятеля ХХ в. Он был соавтором «Словаря украинских рифм», засвидетельствовавшего зарождение рифмографии –

нового напрямлення в українській лексикографії. Мы впервые описали хронологию составленных Гуриным словарей рифм одного автора (1969-1984), большая часть которых не была опубликована и хранится в архивах. В статье также проанализирована структура этих словарей, показано вклад И. И. Гурина в развитие теории и практики рифмографии.

Ключевые слова: лексикография, словарь рифм, рифмография, мегаструктура, макроструктура, микроструктура.

The article deals with rhymographic heritage of Ivan Gurin, who was a folklorist, a teacher, a lexicographer and a public figure of the twentieth century. He was also the co-author of the Ukrainian rhyming dictionary and this work indicates the origin of rhymography, a new direction in the Ukrainian lexicography. The author of the article was the first to recreate I. Gurin's compiling chronology of Ukrainian writers rhyming dictionaries (1969-1984), most of which were not published and which are still stored in archives. The article also describes their structure, analyzes Gurin's contribution in Ukrainian rhymographic theory and practice.

Key words: *lexicography, rhyming dictionary, rhymography, megastructure, macrostructure, microstructure.*

Постановка наукової проблеми. Історія лексикографії ХХ ст. пов'язана з працями педагога, фольклориста, плідного словникаря, громадського діяча Івана Івановича Гурина. У радянський час підтримувався міф про вчителя-пенсіонера, який захоплювався збиранням та укладанням словників, проте упорядковані ним «Українські народні загадки» (1963), «Образне слово: постійні народні порівняння» (1966; 1974), «Хитру сороку спіймати морока» (1967) засвідчували, що Україна має талановитого професійного фольклориста, а виданий «Науковою думкою» «Словник українських рим» (1979) та опублікований хоч і невеликим накладом, але доступний для користувачів «Словник рим Євгена Гребінки» (1982) переконливо довели, що наприкінці 1960-х рр. зародилася нова галузь української лексикографії – римографія. Величезний неопублікований доробок І. І. Гурина замовчували і намагалися не помічати, а результатами роботи користувалися інші люди – так, зокрема, сталося і з музеєм Давида Гурамішвілі в Миргороді, і з фольклорними матеріалами, які публікували під скромним підписом «з фондів ІМЕФ», і зі словниками та статтями, що роками лежали невиданими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про життя і діяльність І. І. Гурина (1905-1995) опубліковано низку невеликих статей [4; 7; 8.] (ширша бібліографія подана в збірнику статей і спогадів [2, 64-66]), йому присвячено видання «Іван Гурин – лексикограф, фольклорист, етнограф, педагог, громадський діяч», у якому висвітлено цю багатогранну особистість, наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. з'явилося кілька рецензій на «Словник українських рим» [1; 3; 6; 9], проте величезний лексикографічний, зокрема римографічний доробок І. І. Гурина ще не був предметом окремого дослідження.

Метою нашої статті є аналіз словників рим, укладених І. І. Гуриним, у контексті його лексикографічної праці. Висвітлення цієї сторінки історії лексикографії сприятиме вивченню етапів розвитку української римографії та її періодизації.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування результатів дослідження. Іван Гурін народився 7 травня 1905 року в селі Бзові (нині Баришівського району Київської області), навчався в церковно-приходській школі, учитель якої О. К. Списовський прищепив хлопцеві любов і пошану до творчості Тараса Шевченка, а мати Марта Яківна допомогла зазирнути в неосяжний світ фольклору. Сирота (батько помер ще до народження сина) і фактично безхатько, десятирічний Іван мусив піти до притулку в Києві, а за 5 років повернувся до рідного села, де протягом двох років наймитував. У 1921 – 1924 рр. він навчався у Війтовецькій педшколі, очолював там літературний гурт плужан, з 1922 р. і до кінця життя записував фольклор, а в 1930 р. фольклорні записи вперше були надруковані в журналі «Побут». Навчаючись у Ржищівському педтехнікумі, зацікавився діалектною лексикою, став дійсним кореспондентом Інституту української наукової мови та надіслав сотні діалектизмів і термінів народних ремесел. Філологічну освіту І. І. Гурін здобував заочно в Кам'янець-Подільському інституті соціального виховання та Київському педагогічному інституті. Під час Другої світової війни був коректором газети «На штурм ворога» Четвертого танкового Кантемирівського корпусу. І. І. Гурін сорок років учителював у різних регіонах України, у 1966 р. вийшов на пенсію та оселився в Миргороді. Він з головою поринув у громадську діяльність: співав у хорі ветеранів, на добровільних засадах консультував літературне об'єднання «Любисток», збирав матеріал про Давида Гурамішвілі – грузинського поета XVIII ст., який на схилі життя мешкав у Миргороді, де й помер і був похований. У пошуках експонатів І. І. Гурін відвідав Грузію; йому вдалося організувати миргородський музей Гурамішвілі, але незадовго до відкриття директором призначають іншу, благонадійнішу людину.

У миргородський період діяльності І. І. Гурина укладання словників стало головною справою його життя. Як згадує Олена Олійник-Локай, племінниця дружини Віри Антонівни, у кімнаті Івана Івановича на столі, на дивані, на меблях завжди були розкладені картки – матеріали чергового словника.

І. І. Гурін був надзвичайно працелюбною і цілеспрямованою людиною; він склав погодинний графік роботи: 8 – 12 год. – лексикографія, 12 – 16 год. – фольклористика, 16 – 18 год. – поетика (записник 1980 р.). Усі 7 днів тижня були розплановані: робота над прислів'ями, антонімами, омонімами, епітетами, римами, метафорами, фольклорними іменами та географічними назвами. Лексикограф мав безліч оригінальних ідей, які до нього ще ніхто не реалізовував: збирати прокльони (очевидно, мав намір упорядкувати їх у формі словника): *сядь – крячкою ти б сів; дай – дихати б*

тобі не дало, біжи – галасвіта ти б забіг, візьми – за печінки б тебе взяло та ін., рими-кореляти: *шуря-буря, сад-виноград, дівчина-рибчина, сорока-білобока, фіги-миги, викрутасом-вихилясом, мова-розмова, гарнісінько-любісінько, вишнівочка-наливочка* (записник 80-х рр.) тощо.

Дослідник студіював наукову літературу, знайомився з польськими та російськими словниками рим, листувався з мовознавцями, фольклористами, письменниками М. Жовтобрюхом, В. Тимофєєвим, М. Бажаном, В. Минком, Б. Олійником, І. Дзюбою, З. Біленком, Л. Дмитерком, П. Колесником, Ф. Лавровим, І. Волошиним та ін.

Результатом лексикографічної праці І. І. Гурина став словник антонімів та низка словників рим. «Збірник (словник) антонімів та протиставних словосполучень української мови» складається з двох машинописних частин із суцільною пагінацією. У передмові укладач висвітлює історію створення словника, описує його джерельну базу, окреслює коло користувачів, дає визначення і класифікацію антонімів та розкриває своє розуміння протиставних словосполучень, вважаючи їх групою слів, «які часто вживаються разом, але вони не протиставляються в частковому і не мають чогось спільного, напр., *ліс і поле, суходіл і вода*» [СА, II]. Корпус словника складають «Словничок постійних протиставних словосполучень» (наприклад, на літеру Б подано: *Руки білі, а сумління чорне. Брехень багато, а правда одна. Сліпий грудень і в свято і в будень. Бесіди багато, а розуму мало. Менше слів, а більше діла. Менше говори, більше вчуєш. Чорна корова, а біле молоко дає. І чорна курка білі яйця несе* та ін.) [СА, VII-X], сам словник, «Абетковий словник антонімів» і список використаних джерел, серед яких є фольклорні, літературні, наукові, науково-популярні видання, словники і газети.

Антонімічні (протиставні) пари розміщені в алфавітному порядку, різні значення оформлені в окремих статтях: **ДОБРИЙ-КЕПСЬКИЙ, ДОБРИЙ-ЛЕДАЧИЙ, ДОБРИЙ-ЛИХИЙ, ДОБРИЙ-ЛУКАВИЙ, ДОБРИЙ-ЛЮТИЙ, ДОБРИЙ-НЕДОБРИЙ, ДОБРИЙ-СЛАБИЙ, ДОБРИЙ-ПОГАНИЙ, ДОБРИЙ-СУВОРИЙ, ДОБРИЙ-ХИЖИЙ** [СА, 261-267].

Словникова стаття складається з антонімічної (протиставної) пари і паспортизованих ілюстрацій:

ДОБРЕ-ЗЛЕ. *Йдеться про реагування колективу на етику особистої поведінки, про розуміння, «що таке добре й що таке зле?»* Сухомлинський, II, 544. *Було би добре, коли б не було зле.* Присл. *Зле – не гнися, добре, не пнися.* Присл. *Добре говорить, та зле робить.* Присл.» [СА, 256].

«Збірник (словник) антонімів та протиставних словосполучень української мови» залишився ненадрукованим, незважаючи на численні спроби укладача видати його. На вимогу видавництва він то доопрацьовував його, то скорочував наполовину, то міняв ілюстративний матеріал.

Драматичною була й історія римографічних праць І. І. Гурина. Взагалі, спроб укласти словник українських рим у ХХ ст. було чимало, але жоден

автор не довів справи до видавничого фіналу. Ідею створення словника рим підтримував М. Т. Рильський, її намагався реалізувати мовознавець І. Г. Чередниченко. Над першим словником І. І. Гурін працював протягом шести років. У 1968 р. «Словник українських рим (короткий обернений словник української мови)» обсягом близько 20 друкованих аркушів був завершений, а в «Літературній Україні» промайнула згадка про словник рим, укладений лексикографом-ентузіастом [5].

Праця складалася з двох частин: перша містила 55 тис. римових слів з відповідною граматичною розробкою, у другій частині подавалися приклади 1600 римоформ із творів 225 українських поетів від І. П. Котляревського і до 60-х рр. ХХ ст. Укладач пропонував словник різним видавництвам, але безрезультатно, тоді І. І. Гурін звернувся до Інституту мовознавства, і за опрацювання рукопису взявся А. А. Бурячок – тоді ще кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник. Завдяки співпраці з науковцем змінилася концепція і мега-, макро- та мікроструктури словника. В остаточному варіанті римовий матеріал був упорядкований за шістьма блоками відповідно до наголошеної голосної рими. Основна реєстрова одиниця – римоформа, у правій частині словника розміщені в алфавітному порядку римові гнізда (пари) слів у початковій формі; усього «Словник українських рим» [СУР] містить понад 600 тис. римових слів. У словнику широко використовуються граматичні ремарки, які дають змогу розвантажити римову статтю і водночас указують користувачеві напрямок пошуку потрібної рими, та обмежено – функціонально-стилістичні (*діал.*, *заст.*, *зменил.-пестл. ф.*).

Дві передмови (науково-популярна Д. В. Павличка та наукова А. А. Бурячка) знайомлять користувача з широким колом питань: інформують про те, що таке рима і які різновиди рим існують, окреслюють коло потенційних користувачів, висвітлюють історію світової римографії, подають джерела рим, представлених у словнику, описують структуру словника і містять вказівки, як ним користуватися.

Первісно джерелами словника були фольклорні, а також літературні твори періоду ХІХ – ХХ ст. Цей римарій укладався як певний підсумок поетичного життя української рими. Щоправда, ідею створення подібної праці, яка витала в повітрі, ще нікому не вдалося реалізувати через технічну складність. Тому, доповнивши матеріалом зі словників Б. Грінченка, М. Погрібного, «Словника української мови» в 11 томах, «Українсько-російського словника» у 6 томах, укладачі створили словник і реальних, і потенційних рим. Крім загальнозживаної літературної лексики, корпус словника містить обмежену кількість термінів, розмовної, книжної, рідковживаної, історичної, архаїчної, діалектної лексики, а також церковнослов'янськи, неологізми, власні географічні назви, прізвища відомих історичних осіб, міфологічні імена.

Л. Г. Скрипник, яка рецензувала словник, відзначила його цінність для лінгвістичних досліджень з акцентології та словотвору. Під час обговорення рукопису раз у раз порушувалося питання, чи потрібна взагалі праця, що «плодитиме графоманів». Рецензент словника доктор історичних наук, професор М. М. Плісецький спростовував думку про непотрібність римарія, указавши на ймовірний спосіб його використання – для підказки поетові, чи є знайдена ним рима свіжою та оригінальною.

Усі рецензенти позитивно оцінили місткість і компактність словника (наприклад, систему нанизування префіксів та коренів у спільнокоренових словах: *від-зне-легко-мало-не-нероз-пере-по-повно-рівно-роз-важний, (важко-на-пере-роз-самороз) вантажний* та ін. [1, 87]), охоплення величезного за обсягом лексичного матеріалу завдяки введенню граматичних ремарок, його високий науковий рівень. Серед недоліків найчастіше вказували на відсутність паспортизації рим і диференційованого позначення їхньої потенційності / реальності. На нашу думку, безпідставність таких закидів очевидна, адже «Словник українських рим» був працею нового типу, аналогів якій в українській лексикографії до того часу не існувало і яка засвідчила зародження нового словникарського напрямку – римографії. Як підкреслили самі автори, це був словник загального типу, тобто загальнономовний. Він демонстрував римотвірні властивості української мови (порівняймо його, наприклад, зі словником такого ж типу «Български римен речник» 1967 р.) і мав інші завдання, аніж словник, який фіксує рими, використані в певному літературному творі або у творчості окремого письменника (порівняймо зі «Словником рим Т. Г. Шевченка» С. М Діброва 2004 р.), хоча і рецензенти, і самі автори навіть не передбачали величезної перспективи використання словника рим для вивчення римотвірних властивостей слова, тож цей аспект дослідження української мови залишається і досі неопрацьованим.

І. І. Гурін уклав дев'ять авторських словників рим: вісім неопублікованих - І. П. Котляревського (1969; друга редакція 1976), Т. Г. Шевченка (1974 – перша частина, 1977 – друга частина, 1980 – третя частина), Лесі Українки (1981), М. Шашкевича, П. Гулака-Артемівського (1982), Л. Боровиковського, «Словник рим з «Давитіані» Д.Гурамішвілі (у перекладі М.Бажана)» (1983), Л. Глібова (1984) та одного опублікованого – «Словника рим Євгена Гребінки» (1982). Аби зберегти результати копіткої багатолітньої праці та закріпити своє авторство, І. І. Гурін надіслав машинописні примірники словника антонімів та протиставних словосполучень і восьми словників рим до Державного літературного архіву-музею (ще один – словник рим Л. Глібова – є у фондах Миргородського краєзнавчого музею).

Кожен машинописний словник переплетений і дбайливо оформлений, укладач обов'язково вклеював портрет письменника, рими якого

лексикографував. І. І. Гурін намагався дотримуватися виробленої мегаструктури, яка включає: 1) передмову, яка містить відомості про поета і пояснення, як користуватися словником (це могли бути й дві окремі передмови); 2) шифри творів (за потреби); 3) список скорочень; 4) абетково-клаузульну частину; 5) класифікаційну частину (у словниках рим І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка, Лесі Українки ці частини є окремими книгами); 6) індекс клаузул (у словниках рим Т. Г. Шевченка та Лесі Українки); 7) статтю, присвячену аналізу особливостей римувальних засобів у творчості поета, а також у деяких словниках – 8) узагальнювальні таблиці, які містять статистичні дані про рими поета; 9) порівняльні таблиці, які дають змогу зіставити дані щодо рим різних поетів; 10) список використаної літератури; 11) перелік тем для курсових робіт і рефератів, які пропонуються студентам.

Реєстр абетково-клаузульної частини складають римоформи, розташовані в прямій алфавітній послідовності, починаючи з першої літери, яка позначає наголошений голосний рими (у жіночих і дактилічних римах), або з опорного приголосного (у чоловічих відкритих римах). Відповідно ця частина словника складається з блоків: наприклад, у словниках рим І. П. Котляревського і Т. Г. Шевченка їх вісім (А, Е/Є, І, ІІ, О, У, Ю, Я), а в словнику рим Є. Гребінки – десять (А, Е, Є, І, І, І, О, У, Ю, Я). У правій частині подані паспортизовані римові пари (групи).

(Хронологічно-)класифікаційні частини словників рим, укладених І. І. Гурином, мають табличну форму: усі рими в кожному поетичному творі певного автора послідовно характеризуються за основними та додатковими лінгвістичними і літературознавчими ознаками (всього до 30 параметрів), визначається також розмір, яким написано поезію. У питаннях теорії літератури словникар консультувався з теоретиком і практиком російської римографії В. П. Тимофєєвим. Порівняймо систему параметризації рими у цих лексикографів.

І. І. Гурін [СРГ, 6-8]	В. П. Тимофєєв [СРСЕ, 315-316]
Рядково-строфічні ознаки рими	
початкова	початкова
внутрішня	власне внутрішня
внутрішньо-кінцева	внутрішньо-кінцева
кінцева	кінцева
суміжна	суміжна
потрійна суміжна	
потрійна розрізнена	
	перервана
перехресна	перехресна
оповита (кільцева)	оповита
	суцільна
рефрен	
	квітарна
	тернарна

серединна	
кінцево-серединна або внутрішньо-кінцева	
кінцево-початкова	
кінцево-кінцева	
Лексико-морфологічні ознаки рими	
омонімічна	омонімічна
	неомонімічна
однорідна	однорідна
неоднорідна	неоднорідна
проста	проста
складена	складена
поглинена	
тавтологічна	
флексивна	
суфіксна, суфіксно-флексивна	
коренево-флексивна	
коренево-суфіксно-флексивна	
префіксно-коренево-суфіксно-флексивна	
коренева	
Фонетико-акустичні ознаки рими	
графічна	графічна
акустична	акустична
точна	точна
	приблизна
асонанс	асонантна
консонанс	консонантна
багата	багата
бідна	бідна
	ліва
	центрова
	права
чоловіча	чоловіча
жіноча	жіноча
дактилічна	дактилічна
гіпердактилічна	гіпердактилічна
рівноскладена	рівноскладена
нерівноскладена	нерівноскладена
повна	повна
усічена	усічена
відкрита	відкрита
закрита	закрита
	пом'якшена
семантична	семантична
	несемантична

Отже, за певного збігу в основних параметрах (що є необхідним для римологічних досліджень), ці системи не тотожні; І. І. Гурін виробив оригінальну параметризацію рими, орієнтовану на її національну та історичну специфіку.

І. І. Гурін планував упорядкувати словник фольклорних рим і збирав для

нього картотеку, проте смерть 1995 року не дала змоги завершити цю працю. Картотечні матеріали не збереглися; в архіві Миргородського краєзнавчого музею є лише окремі зразки карток – паперових смужок різного формату.

Після смерті Івана Івановича Гурина його праця була оцінена, а самого лексикографа назвали миргородським Далем, проте найкращим увічненням його пам'яті є видання укладених ним словників рим, які стануть корисними для широкого кола науковців, учителів, студентів, письменників.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Римографічна спадщина І. І. Гурина є важливою сторінкою в історії української римографії; її зародження пов'язуємо із завершенням першого варіанта загальномовного словника рим (1968 р.). Наступним етапом римографічної діяльності лексикографа було укладання словників рим одного автора (1969 – 1984 рр.). І. І. Гурін розробив оригінальну мега-, макро- і мікроструктуру цих словників, тож у подальшому доцільно проаналізувати окремо кожен з них за різними параметрами, а також підготувати їх до друку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білоус Д., Колесник Г., Бурячок А. А., Гурін І. І. Словник українських рим / Д. Білоус, Г. Колесник // Мовознавство. – 1980. – № 5. – С. 86 – 87;
2. Іван Гурін – лексикограф, фольклорист, етнограф, педагог, громадський діяч: збірник статей, спогадів, документів / Упоряд. Л. О. Розсоха. – Миргород: Вид-во «Миргород», 2010. – 84 с.; іл.;
3. Пена В. Багатогранність, невичерпність / В. Пена // Друг читача, 14.06.1979;
4. Ротач П. та ін. Пам'яті колеги // П. Ротач та ін. // Літературна Україна, 16.11.1995;
5. Русанівський В. М., Паламарчук Л. С. Хто гальмує видання словників? / В. М. Русанівський, Л. С. Паламарчук // Літературна Україна, 2.02.1968;
6. Словник рим // Літературна Україна, 17.07.1979;
7. Стешенкова Т. Невтомний дослідник народних скарбів / Т. Стешенкова // Літературна Україна, 24.04.1986;
8. Тараненко О. О. Гурін Іван Іванович / О. О. Тараненко // Українська мова: енциклопедія. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана. – С. 116;
9. Шалата М. Перший на Україні римівник // Жовтень. – 1982. – № 3. – С. 121 – 123.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ДЖЕРЕЛ:

- СА** Гурін І. І. Збірник (словник) антонімів та постійних протиставних словосполучень української мови. Ч. 1, 2. – Миргород, 1983 (1969) / Зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. – Фонд № 909, опис № 1, справа № 9. – 886 арк.
- СРГ** Гурін І. І. Словник рим Євгена Гребінки / І. І. Гурін. – Миргород, 1982. – 66 с.
- СРСЕ** Тимофеев В. П. Словарь рифм Сергея Есенина / [ред. О. В. Тимофеева] / В. П. Тимофеев. – Шадринск: ШГПИ, 2009. – 334 с.
- СУР** Бурячок А. А., Гурін І. І. Словник українських рим / А. А. Бурячок, І. І. Гурін. – К.: Наукова думка, 1979. – 338 с.